Nel Bielniak

Rosyjska wielokulturowość w opowiadaniach Aleksandra Kuprina

Acta Neophilologica 16/1, 141-151

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

UWM Olsztyn Acta Neophilologica, XVI (1), 2014
ISSN 1509-1619

Nel Bielniak
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Zielonogórski

ROSYJSKA WIELOKULTUROWOŚĆ W OPOWIADANIACH ALEKSANDRA KUPRINA

Key words: multiculturalism, ethnocentrism, xenophobia, national identity, tradition cultivation

Na początku XX wieku polski czytelnik chętnie sięgał po utwory Aleksandra Kuprina (1870–1938), pisarza obyczajowego, poruszającego między innymi kwestie wynikające z kontaktu różnych kultur, religii i języków na niejednolitym etnicznie terytorium państwa rosyjskiego. Jako pierwszy przetłumaczony został *Pojedynek* (*Поединок*), tuż po ukazaniu się w 1905 roku wersji oryginalnej. Początkowo Polacy mogli zapoznać się jedynie z obszernymi fragmentami powieści, lecz już w następnym roku utwór pojawił się w całości. Od tej pory rosyjskiego prozaika regularnie przekładano i publikowano, zarówno w formie oddzielnych opowiadań w periodykach, jak i całych tomów nowel. Popularność i poczytność autora *Jamy*, o czym świadczą liczne wznowienia, były skutkiem łączenia postawy oskarżyciela z wiernym i obiektywnym odtwarzaniem realiów społeczno-politycznych Rosji carskiej przełomu stuleci, których to realiów obserwatorami i uczestnikami, o czym nie należy zapominać, byli wówczas nasi rodacy. Wśród czytelników Kuprina wymienić można Zofię Nałkowską oraz Władysława S. Reymonta. Co warte zauważenia, Jerzy R. Krzyżanowski dostrzega paralele między *Pojedynkiem* a *Marzycielem* (1910) oraz między *Molochem* (*Молох*, 1896) a *Ziemią obiecaną* (1899)[1].

Twórczość prozaika nie tylko pozostawiła ślad w literaturze polskiej, w niej samej także można odnaleźć sporo poloników. Działo się tak nieprzypadkowo, bowiem w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku Kuprin najpierw stacjonował, później zaś wędrował w poszukiwaniu pracy po terenach zaanektowanych przez rosyjskie imperium.

[1] Zob. F. Sielicki, *Pisarze rosyjscy początku XX wieku w Polsce międzywojennej*, Slavica Wratislaviensia 1996, t. 88, s. 85–94; J.R. Krzyżanowski, *Marzyciel i Wampir*, w: *Reymont. Z dziejów recepcji twórczość*i, wybór tekstów i wstęp B. Kocówna, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1975, s. 169–172; Z. Nałkowska, *Dzienniki (1909–1917)*, t. 2, oprac., wstęp i komentarz H. Kirchner, Warszawa: Czytelnik 1976, s. 192, 419, 448. Zofia Nałkowska odnotowuje, że czytała następujące utwory Kuprina: w 1911 roku powieść *Jama* (*Яма*, 1909–1915), w 1916 – opowiadanie *Natałka Dawydowna (Наталья Давыдовна*, 1896) oraz w 1917 – mikropowieść *Olesia* (*Олеся*, 1898).

Część z nich przed rozbiorami wchodziła w skład Rzeczpospolitej Polskiej. Przebywając na Podolu, Wołyniu, Polesiu lub na Krymie, pisarz chętnie obcował z miejscową ludnością, poznawał jej język, tradycje, mentalność, a zgromadzony w ten sposób bogaty materiał dokumentalny posłużył mu za kanwę wielu utworów. Mimo że nieraz zarzucano Kuprinowi, zwłaszcza w przypadku wczesnych utworów, nadmierny sentymentalizm lub chęć epatowania czytelnika mocnymi scenami, nie można jednocześnie odmówić mu rzetelności w opisach zwyczajów i obyczajów oraz realiów życia danej grupy etnicznej lub społeczności. Jak sam zauważa w rozmowie z Andriejem Siedychem: „Ничего никогда я не выдумывал […]. Жил я с теми, о ком писал, впитывал их в себя, барахтался страстно в жизни. Потом все постепенно отстаивалось и нужно было только сесть за стол и взять перо...”[2].

Polski epizod związany z ówczesną obyczajowością pojawia się w *Junkrach* (*Юнкера*, 1928–1933). Bazyli Białkozowicz upatruje w tej powieści echa lektury i pewne reminiscencje z Sienkiewiczowskiej *Trylogii*[3]. Kuprin wplata ponadto polskie wątki w fabułę wielu utworów jako element miejscowych realiów lub pewne charakterystyczne cechy obyczajowe, do których zaliczyć można tytułomanię, ciągle używane zwroty grzecznościowe czy katolickie obrzędy. Ukazuje także różny stosunek Rosjan do Polaków: od przyjaznych wypowiedzi po agresywne obelgi nacjonalistów. Temat ten, na przykładzie utworów *Chorąży* (*Прапорщик армейский*, 1897), *Olesia* (*Олеся*, 1898), *Słowiańska dusza* (*Славянская душа*, 1894), *Bransoletka z granatów* (*Гранатовый браслет*, 1911), *Jak byłem aktorem* (*Как я был актером*, 1906), *Wesele* (*Свадьба*, 1908), *Odra* (*Корь*, 1904), *Uczeń* (*Ученик*, 1908) oraz *Lazurowe wybrzeża* (*Лазурные берега*, 1913), zgłębił Zbigniew Barański w artykule *Okruchy polskie w twórczości Aleksandra Kuprina*[4]. Warto dodać tylko, że owe „okruchy” występują również w opowiadaniach *Mięso* (*Мясо*, 1895), *Z ulicy* (*С улицы*, 1904), *Milioner* (*Миллионер*, 1895) oraz *Fiołki* (*Фиалки*, 1915). W dwóch pierwszych utworach ukazane zostały Polki – piękne, namiętne i żyjące z rozmachem, podobnie jak bogaci ziemianie z *Milionera*, którzy lubią grać w karty na wysokie stawki. Natomiast w *Fiołkach* mowa jest o szlachcicu, panu Pniewskim, niegdyś silnym i urodziwym, teraz biednym i kalekim, który pracuje jako stróż, aby utrzymać liczną rodzinę. Narrator określa Pniewskiego mianem złośliwego służbisty i starego donosiciela.

Polacy nie są jednak jedyną mniejszością narodową, która zaciekawiła Kuprina. W jego utworach pojawiają się portrety między innymi krymskich Tatarów i Greków, Poleszuków, Ukraińców, Czerkiesów, Gruzinów, Persów, Niemców, Ormian, Rusinów, Karaimów oraz Żydów. Można pokusić się o stwierdzenie, że owo szczególne zainteresowanie innymi niż rosyjska nacjami wynikało z faktu, iż w żyłach pisarza płynęła tatarska krew. Współcześni mu twórcy – Iwan Bunin, Nadieżda Teffi oraz Andriej Siedych – zwracali uwagę na pewne charakterystyczne cechy wyglądu zewnętrznego prozaika.

[2] А. Седых, *А.И. Куприн*, [online] <http://www.a-port.us/gene/story/seduh.htm>, dostęp: 17.12.2012.

[3] B. Białokozowicz, *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*, Warszawa: Książka i Wiedza 1971, s. 228.

[4] Z. Barański, *Okruchy polskie w twórczości Aleksandra Kuprina*, Przegląd Rusycystyczny 1994, z. 1–2, s. 65–69.

Autorka *Kobiety demonicznej* odnotowała w swoich wspomnieniach: „Внешность у Куприна была не совсем обычная. Был он среднего роста, крепкий, плотный, с короткой шеей и татарскими скулами, узкими глазами, перебитым монгольским носом. Ему пошла бы тюбетейка, пошла бы трубка”[5]. Bunin podkreślił ponadto, że w pewnym okresie Kuprin wręcz obnosił się ze swoim pochodzeniem[6]. Natomiast Siedych przytaczał następujące słowa prozaika o jego zamiłowaniu do koni: „ – У меня эта любовь к лошадям в крови, от татарских предков, – вполне серьезно говорил он. – Мать была урожденная княжна Куланчакова. А по-татарски «куланчак» означает – жеребец...”[7].

Różnorodność etniczna, wyznaniowa i kulturowa imperium rosyjskiego na przełomie XIX i XX wieku nie szła w parze z tolerancją, dlatego pisarz często poruszał takie tematy, jak etnocentryzm, szowinizm, ksenofobia czy nacjonalizm. Hasła te można uznać za swego rodzaju wyróżniki oficjalnej linii politycznej państwa zarówno pod rządami Aleksandra III, jak i jego następcy, Nikołaja II, który podporządkował swoje działania skrajnie nacjonalistycznej i antyinteligenckiej teorii o „prawdziwych Rosjanach” („истинно русских людях”). Teoria ta podsycała atmosferę nienawiści do narodów innych niż rosyjskie oraz wyznań innych niż prawosławne, a także sprzyjała powstawaniu organizacji czarnosecinnych, które car wspierał i współfinansował (przykładowo Związek Narodu Rosyjskiego), dając tym samym przyzwolenie na dyskryminację ludności nieprawosławnej oraz nagonki na mniejszości narodowe, zwłaszcza społeczność żydowską. Działania te miały między innymi pomóc w walce z obcym kapitałem, rozładować nastroje społecznej frustracji oraz odwrócić uwagę od nieudolnych rządów imperatora, które doprowadziły Rosję na skraj upadku[8].

Echa wielkoruskiej ideologii, która połowę poddanych imperium umieściła na pozycji wrogów państwa, wybrzmiewają w całym szeregu utworów Kuprina. Kreślił on sylwetki zarówno jej gorliwych wyznawców, jak i ich ofiary. W najtrudniejszym położeniu znajdowali się wówczas wyznawcy judaizmu, ponieważ fobie antysemickie od dziesięcioleci były silnie utrwalane w świadomości rosyjskiego społeczeństwa oraz wykorzystywane przez władzę jako narzędzie intryg politycznych, przybierając nierzadko postać pogromów inicjowanych przez tajną policję carską. Przedstawicieli narodu izraelskiego obwiniano głównie o trudną sytuację gospodarczą, konflikty społeczne czy wzrost nastrojów rewolucyjnych. Takie wątki pojawiają się we wspomnianych już opowiadaniach *Odra*, *Wesele*, *Uczeń*, a także *Gambrinus* (*Гамбринус*, 1907), *Czarna błyskawica* (*Черная молния*, 1913), *Utoczkin* (*Уточкин*, 1916) oraz *Krzywda* (*Обида*, 1906). Bohater ostatniego utworu obnaża policyjno-czarnosecinny terror po rewolucji 1905 roku oraz prawdziwe cele, jakim mają służyć akty przemocy skierowane przeciwko Żydom:

---

[5] Н. Тэффи, *Моя летопись*, [online] <http://www.vek-serebra.ru/teffi/moia_letopis.htm>, dostęp: 17.12.2012.

[6] И. Бунин, *Куприн*, w: idem, *Воспоминания*, Paris: LEV 1981, s. 141–142.

[7] А. Седых, op. cit.

[8] Zob. K. Cieślik, J. Smaga, *Kultura Rosji przełomu stuleci (XIX–XX). Życie intelektualne, sztuka, literatura*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1991, s. 9–11; zob. też [online] <http://pl.wikipedia.org/wiki/Czarna_Sotnia>, dostęp: 16.06.2013.

> Каждый из нас понимает […] истинную суть погромов. Каждый раз, после крупной подлости или постыдной неудачи, совершив ли казнь мученика в темном крепостном закоулке, передернув ли на народном доверии, кто-то скрытый, неуловимый пугается народного гнева и отводит его русло на головы неповинных евреев[9].

Restrykcyjna polityka władz carskich wobec ludności żydowskiej, ograniczająca jej prawa obywatelskie, ekonomiczne i religijne, terytorialna izolacja w „strefach osiedlenia", zakaz wykonywania niektórych zawodów oraz utrudniony dostęp do wykształcenia sprawiły, że egzystencja większej części rosyjskich wyznawców religii Mojżeszowej naznaczona była poniżeniem, nędzą i głodem. Kuprin, którego pułk stacjonował w pogranicznym żydowskim miasteczku, dobrze poznał ubogie życie jego mieszkańców, a następnie utrwalił je, między innymi, w opowiadaniach *Ku sławie* (*К славе*, 1894), *Tchórz* (*Трус*, 1903), *Żydówka* (*Жидовка*, 1904) i *Milioner*[10].

Podobne środki stosowano wówczas w Rosji wobec innych grup etnicznych. Pod koniec lat osiemdziesiątych XIX wieku zaczęto usuwać Ormian z wysokich stanowisk państwowych, następnie zamknięto ormiańskie szkoły, a mienie kościelne skonfiskowano[11]. Nieprzyjazne nastawienie Rosjan do przedstawicieli tej mniejszości znalazło w twórczości Kuprina wyraz głównie w warstwie językowej. W niektórych utworach, na przykład *Po ciemku* (*Впотьмах*, 1892), *Uczeń* i *Odra*, bohaterowie używają nacechowanych pejoratywnie etnonimów. Podróżującej samotnie pociągiem młodej kobiecie z mikropowieści *Po ciemku* narzuca się mężczyzna o wschodniej aparycji. Z opresji ratuje Zinę współpasażer, który wyprasza impertynenta z wagonu. Przyglądający się scenie ludzie werbalizują negatywne emocje za pomocą etnofolizmu: „ – Что такое? В чем дело? Ишь ты, армяшка проклятый, кишмиш... В чем дело-то, господин? – слышалось с разных сторон"[12].

W szkicu *Obrazki z podróży* (*Путевые картинки*, 1900) prozaik przypomina natomiast niezbyt odległe w czasie wydarzenia historyczne, ukazujące po raz kolejny bezwzględne oblicze samodzierżawia. Bohaterowie utworu opowiadają o tragicznych skutkach złożenia broni przez Czerkiesów 21 maja 1864 roku; wydarzenie to zakończyło trwającą ponad cztery dekady wojnę kaukaską. Dla Rosjan podbój Kaukazu był jedynie kolejnym etapem ekspansji terytorialnej, natomiast dla ludności autochtonicznej oznaczał wygnanie i czystki etnicznie. Dziewięćdziesiąt procent czerkieskiej populacji zginęło w rezultacie działań wojennych lub z głodu, lub zostało przesiedlone[13]. Warto przytoczyć słowa duchownego, który wspomnienia dawnych czasów, przed nastaniem Rosjan, gdy Północny Kaukaz był krainą mlekiem i miodem płynącą, konfrontuje z następstwami podboju:

---

[9] А.И. Куприн, *Обида*, w: idem, *Собрание сочинений в девяти томах*, t. 4, Москва: Художественная Литература 1970–1973, s. 300.

[10] Więcej na ten temat zob. Z. Barański, *Wątki żydowskie w twórczości Aleksandra Kuprina*, Midrasz 2005, nr 5(97), s. 16–19; N. Bielniak, *Motywy żydowskie w twórczości Aleksandra Kuprina*, w: A. Ksenicz, P. Stasińska (red.), *Ze studiów nad literaturami i językami wschodniosłowiańskimi*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego 2008, s. 47–57.

[11] Zob. [online] <http://ru.wikipedia.org/wiki/%C0%F0%EC%FF%ED%E5>, dostęp: 8.06.2013.

[12] А.И. Куприн, *Впотьмах*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 1, s. 52.

[13] M. Chudziak, *Być Czerkiesem*, [online] <http://www.new.org.pl/2012-06-25,byc_czerkiesem.html>, dostęp: 9.06.2013; <http://www.kaukaz.info/gruzja-uznala-ludobojstwo-czerkiesow.html>, dostęp: 9.06.2013.

> Старики и теперь вспоминают, как здесь жилось при черкесах. Вы поглядите-ка в окно. Голо, пусто, хоть шаром покати. А прежде здесь вековые леса росли, фазаны, дикие кабаны, олени водились, поля каналами орошались – мало ли чего не было... Когда после бунта выселились черкесы в Малую Азию, а сюда пришли на их земли неведомые, хищные люди, все пошло, и пошло вверх ногами. Смотреть жалко-с[14].

Kolejny bohater, myśliwy, uzupełnia tę wypowiedź informacjami o tym, jak przebiegała masowa deportacja Adygów do Imperium Osmańskiego. Grecy przewozili nieprzyzwyczajonych do morza północnokaukaskich górali przepełnionymi statkami, w niehumanitarnych warunkach, nie troszcząc się o swoich pasażerów, mimo że wśród nich były kobiety i dzieci. Nieludzkie traktowanie Czerkiesów było rezultatem cichego przyzwolenia władzy oraz specyficznej sytuacji, w jakiej znaleźli się górale:

> Да и тут еще, вдобавок, за погибшего черкеса никакой ответственности нельзя было ожидать, потому что, с одной стороны, он от России как бы отрекся, а с другой стороны, не успел еще принять турецкого подданства... Ну вот, и погибали черкесы целыми сотнями на море. Конечно, обиралм их раньше... Многие грекосы с тех самых пор поразжились. Теперь миллонеры...[15].

Nielicznym, którym udało się dotrzeć do miejsc przeznaczenia (na przykład do Trapezuntu), wcale nie żyło się lepiej. Nie mieli gdzie mieszkać, nie nadzielano ich ziemią, więc wbrew woli musieli cierpieć biedę i głód. Niektóre rodziny, aby przetrwać choć kilka tygodni, zmuszone były sprzedawać dzieci w niewolę.

Kuprin przedstawia w swojej twórczości sytuację zetknięcia się przedstawicieli różnych kultur, ukazuje złożoność takiego spotkania oraz jego implikacje, między innymi ujawnienie się wyraźnej opozycji „swoi – obcy". Grupy etniczne są zjawiskiem antropologicznym o charakterze wspólnotowym, co oznacza, że zarówno wyodrębniają się z jakiejś zbiorowości szerszej, jak i jej przeciwstawiają, dzieląc ją na „swoich" i „obcych". Zjawisko ksenofobii, o nim tu bowiem mowa, jest wręcz, zdaniem niektórych badaczy, w stopniach niższych niezbędne dla istnienia wspólnoty. Dopiero w swych stopniach wyższych staje się cechą groźną[16]. Z punktu widzenia socjobiologii, więzi etniczne oraz potrzeba obrony tożsamości zbiorowej mają pierwotne, biologiczne podłoże. Do utożsamiania się z własną grupą oraz do odczuwania odrębności, lęku i niechęci wobec grup obcych skłaniają nas genetyczne dyspozycje gatunku ludzkiego. Jak konstatuje Jan Błuszkowski,

> Odróżnianie swoich i obcych sprzyja przetrwaniu populacji, zwiększa jej sprawność w walce i przyspiesza proces ewolucji. W społecznościach ludzkich sposoby i kryteria odróżniania swoich i obcych mają charakter kulturowy. Tworzą one kompleks historycznie ukształtowanych

[14] А.И. Куприн, *Путевые картинки*, w: idem, *Собрание сочинений*..., t. 3, s. 92.

[15] Ibidem, s. 93.

[16] Zdaniem Zbigniewa Musiała i Bogusława Wolniewicza, można wyróżnić co najmniej cztery stopnie ksenofobii. Pierwszym jest ostrożność wobec obcych („obcy, więc może niebezpieczny"); drugim jest niechęć wobec nich jako naruszających nasz obyczaj i nasze kanony moralne lub estetyczne; trzecim jest wrogość, a czwartym – nienawiść. Badacze podkreślają, że wszystkie one mogą mieć dwojakie źródła, które nie wykluczają się nawzajem: może to być strach przed obcym i jego nieznanymi zamiarami – bądź odraza do jego sposobu życia, nazbyt od naszego odbiegającego. Zob. Z. Musiał, B. Wolniewicz, *Ksenofobia i wspólnota*, Kraków: Arcana 2003, s. 27–31, 44.

cech społeczno-kulturowych określających specyfikę danej grupy i wyznaczających symboliczne granice etniczne między swoimi i obcymi[17].

Codzienne obcowanie bohaterów Kuprina z odmiennością etniczną, doświadczanie na przykład religijności „innych", znajduje wyraz w ich postawach: od skrajnie nacjonalistycznych, przez neutralne, po przyjazne i tolerancyjne. Problem niebezpiecznych form ksenofobii – wrogości i nienawiści – połączonych z szowinizmem został już poruszony na przykładzie dążenia grupy dominującej do asymilacji, akulturacji czy wręcz unicestwienia innych grup narodowych. Należy zwrócić uwagę także na etniczno-kulturowe wyznaczniki obcości. Zamieszkujące Rosję mniejszości narodowe wyróżniały się językiem, wyznaniem, systemem wartości, ubiorem, obyczajami etc. Ich przedstawiciele, aby móc funkcjonować choćby na marginesie rosyjskiego społeczeństwa, musieli przyswoić sobie język urzędowy. Mimo to łatwo identyfikowanym wyznacznikiem obcości była właśnie warstwa językowa. W wielu utworach prozaika pojawiają się postaci mówiące łamanym językiem rosyjskim lub wplatające w wypowiedzi rodzime wyrażenia. Napastujący Zinę Ormianin z mikropowieści *Po ciemku* zwraca się do niej słowami: „ – Чего, барышня, боишься? Я тебэ нэ мидвед, кусать не хочу. Ну? Поджалуста, прошу: нэ пугайся"[18]. Ukraiński koloryt oraz swoista egzotyka przejawiają się natomiast w pięknie odmalowanej postaci Jasia ze *Słowiańskiej duszy*, który stara się wprawdzie mówić poprawnie, jednak w chwilach wzburzenia wtrąca ukraińskie przekleństwa lub całe frazy:

– Как? Вы мне водки не даете? – кричал Ясь, потрясая брюками и жилетами, нанизанными на руках. – Що? У меня денег нема? А это що? А це? А це? Це? […] – Давай за все гривенник. Щоб вам очи повылазили! Щоб вас болячка задушила! Щоб вы малэнькими булы здохлы![19]

Jaś używa także ukraińskiego słowa *буцыгарня* zamiast rosyjskiego *арестантская* oraz *доня* zamiast *дочка*. Natomiast w opowiadaniu *Śledztwo* (*Дознание*, 1894) tłumacz, którego tatarskie korzenie zostały uwypuklone w samym już nazwisku, w które, jak zauważa narrator, „входили и «оглы», и «гирей», и «мирза»", zwraca się do młodego oskarżonego o kradzież Tatara słowami «Эй! Харандаш, корáли мингá», co po rosyjsku oznacza „Przyjacielu, patrz na mnie".

Podobnych przykładów w twórczości Kuprina można odnaleźć dziesiątki, ponieważ niemal w każdym utworze pojawiają się przedstawiciele innej niż rosyjska narodowości, a wraz z nimi ich etnolekt, obyczaje i tradycje. Co istotne, bezpośredni kontakt różnych, wchodzących we wzajemne oddziaływania grup kulturowych prowadzi do stopniowych zmian, do przystosowania obcych treści do własnej kultury. Ze zjawiskiem dyfuzji kulturowej czytelnik ma do czynienia na przykład w *Obrazkach z podróży*. Autor wprowadza postaci dwóch Gruzinów – milczącego, dwudziestokilkuletniego, oraz obytego, sympatycznego i towarzyskiego – pijących wino z jednej szklanki, nabożnie, po kolei, jakby wypełniali jakiś ważny, prastary obrzęd. Następnie starszy z nich częstuje winem

[17] J. Błuszkowski, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa" 2005, s. 15–16.

[18] А.И. Куприн, *Впотьмах*, s. 51.

[19] Idem, *Славянская душа*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 1, s. 163.

współtowarzyszy, między innymi oficera Kozackiego Wojska Czarnomorskiego, który z szacunkiem odnosi się do odmienności kulturowej Gruzinów:

> Офицер, по-видимому хорошо знакомый с местными обычаями, прежде чем пить, также пристально посмотрел в лицо грузину и сказал: «Алла верды!», на что последний радостно и торопливо произнес: «Яшки-ол! Яшки-ол!..»[20].

Etniczno-kulturowym wyróżnikiem obcości jest także wspomniana odmienność religijna, budząca nierzadko niechęć i agresję. W opowiadaniu *Wesele* autor ukazuje wrogie i pogardliwe nastawienie do wyznawców judaizmu i katolików, w *Śledztwie* zaś – do muzułmanów. Jeden z bohaterów tego opowiadania z lekceważeniem wypowiada się o Tatarach, nazywając ich najbardziej bezmyślnym narodem, który modli się do księżyca i nie zna języka rosyjskiego. Oczywiście Kupin nie ogranicza swoich spostrzeżeń wyłącznie do przejawów awersji i nieżyczliwości. Narrator opowiadania *W głuszy leśnej* z jawną sympatią i zainteresowaniem utrwala poleską tradycję wznoszenia krzyży przydrożnych, co znajduje wyraz w szczegółowym opisie:

> Эти кресты, с прибитыми на верху их, сделанными из дерева орудиями страданий Христовых – копьем, лестницей, молотком и тридцатью серебренниками, – всегда можно увидеть на перекрестках полесских дорог. Снизу на эти кресты молодцы и девки вешают сшитые ими по обету пестрые фартуки и полотенца, что придает кресту своеобразный – дикий и живописный вид[21].

Najłatwiej dostrzegalnym wyznacznikiem obcości kulturowej przedstawicieli innych grup etnicznych jest jednak ich wygląd – sylwetka, ubiór, często rodzaj zarostu. Narrator *Obrazków z podróży*, zawierających wrażenia pisarza z wyprawy pociągiem z Kijowa na południe Rosji, zakończonej kilkumiesięcznym pobytem w Odessie, konstatuje, że bliskość Kaukazu daje się wyraźnie odczuć. Pośród pasażerów zaczynają bowiem przeważać miejscowi Kozacy oraz Ormianie, Gruzini i Grecy, a za oknami w stanicach widać smukłych, brodatych, smagłolicych mężczyzn, odzianych w czerkieski i papachy, z kindżałami za pasem. W *Gambrinusie* zaś wśród licznych portretów obcokrajowców i reprezentantów mniejszości narodowych znajduje się krótki *passus* obrazujący Turków i Persów: „смуглые турки в грязных чалмах и в широких до колен, но обтянутых вокруг голени шароварах, коренастые мускулистые персы, с волосами и ногтями, окрашенными хной в огненно-морковный цвет”[22]. Nie należy też zapominać, że w niektórych utworach prozaik uwypukla stereotypowe postrzeganie pewnych nacji. Żydzi najczęściej odziani są w luźny, brudny i zniszczony przyodziewek (*Żydówka*, *Tchórz*, *Ku sławie*, *Milioner*), a Niemcy z opowiadań *Krzak bzu* (*Кусm сирени*, 1894) i *W zwierzyńcu* (*В звериuце*, 1895) ukazani są jako schludni, czyści i pedantyczni ludzie.

W warunkach wielokulturowości przedstawiciele różnych wspólnot narodowych manifestują swoją odrębność zarówno poprzez kultywowanie tradycji, przestrzeganie obyczajów i posługiwanie się językiem ojczystym, jak i podkreślanie więzi z krajem lat

[20] Idem, *Путевые картинки*, s. 92.
[21] Idem, *Лесная глушь*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 2, s. 309.
[22] Idem, *Гамбринус*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 4, s. 341.

dziecinnych lub lokalnym środowiskiem; przybierać to może postać motywacji hubrystycznej lub po prostu tęsknoty za domem rodzinnym. Patriotyzm lokalny i duma przepełniają słowa starszego Gruzina z *Obrazków z podróży*, który przekonuje współtowarzyszy, że takich winnic, takiego bydła, takich lasów i gór oraz czystości obyczajów nie znajdzie się nigdzie poza jego błogosławionym krajem. Natomiast wypowiedzi przebywających z dala od ojczystych okolic bohaterów *Bransoletki z granatów*, *Odry* oraz *Czarnej mgły* (*Черный туман*, 1905) przybierają nostalgiczne zabarwienie. Wiera i Anna z *Bransoletki z granatów* oraz student Woskriesienski z *Odry* mieszkają na południu Rosji, nie potrafią jednak przywyknąć do krymskich pejzaży, przestworu morza oraz przyrody:

> Ну, вот, цветет магнолия... позвольте, да разве это – растение? Так и кажется, что ее нарочно сделали из картона, выкрасили зеленой масляной краской и сверху навели лак. Природа! Солнце встало из-за моря – и жара, а вечером бултых за горы – и сразу ночь. Нет птиц. Нет наших северных зорь с запахом молодой травки, нет поэзии сумерек, с жуками, с соловьем, со стадом, бредущим в пыли. Какая-то оперная декорация, а не природа[23].

Odwrotną sytuację autor przedstawił w *Czarnej mgle*. Bohater, zdrowy, energiczny i żądny wiedzy Ukrainiec, przyjeżdża zawojować Petersburg, co mu się, nawiasem mówiąc, udaje, lecz jego historia ma tragiczny finał. Surowy północny klimat, ciągły deszcz, wieczny pośpiech i nieprzyjaźni ludzie nie służą mu, Boris zapada na suchoty i umiera. Podczas pobytu w stolicy ten wesoły z natury człowiek jest prawdziwie szczęśliwy jedynie biorąc udział w spotkaniach z pobratymcami lub rozmawiając o Małorosji. Co ciekawe, niemal dosłownie powtarza słowa Woskriesienskiego, tym razem jednak to północna roślinność przypomina „operowe dekoracje"…

Tęsknota za małą ojczyzną może być również wspólnym mianownikiem łączącym dwie, zdawałoby się, tak różne postaci, jak rosyjski podporucznik i nierozgarnięty szeregowy tatarskiego pochodzenia. Tymczasem z dala od bliskich, w trudnych warunkach armii carskiej, obaj są jednakowo samotni i wyobcowani, dlatego jednoczy ich wspomnienie matki i domu rodzinnego (*Śledztwo*).

Emocjonalne widzenie świata przez kreowane postaci to jedna z dominant twórczości Kuprina. Współistnienie różnych wspólnot na obszarze jednego kraju jest związane z emocjonalnym odróżnianiem „swoich" od „obcych" oraz niejednakowym ich traktowaniem. Wyraźnie widoczne jest to między innymi w *Czarnej mgle*, *Olesi*, *Śledztwie*, *Gambrinusie*, *Na Krymie* (*В Крыму*, 1909) oraz cyklu szkiców *Lestrygonowie* (*Листригоны*, 1907–1911). W utworach tych członkowie danej wspólnoty mówią o sobie „my", ponieważ jednym z podstawowych wyznaczników samookreślenia grupy etnicznej jest jej autoidentyfikacja, natomiast w stosunku do obcych lub innych używają określenia „oni" lub etnonimów nacechowanych wartościująco. Narrator *Czarnej mgły* podkreśla, że Boris nieustannie konfrontował nową rzeczywistość ze stronami rodzinnymi: „Он так все время и говорил: у нас и у вас – черточка, общая всем провинциалам»[24]. Jarmoła z mikropowieści *Olesia* opowiada, że w ich wsi mieszkała kiedyś wiedźma,

[23] Idem, *Корь*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 3, s. 313–314.
[24] Idem, *Черный туман*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 3, s. 399.

lecz ją przegnano, więc osiedliła się z wnuczką w lesie. Wytłumaczeniem takiego postępowania wobec tej kobiety ma być stwierdzenie: „Да она чужая была, из кацапок чи цыганок...”[25]. Bohaterowie Kuprina posługują się ponadto takimi szeroko rozpowszechnionymi ekspresywnymi etnonimami, jak *хохол*, *москаль* czy *русопет*, które nie zawsze nacechowane są pejoratywnie oraz używane wyłącznie w odniesieniu do przedstawicieli innych nacji. Przywołane tu słowo *хохол* (‘украинец, малоросс’) posiada, zdaniem rosyjskiego badacza, całą gamą znaczeń: od pogardliwego, przez ironiczne, po serdeczne i dobrosąsiedzkie[26]. Wydaje się, że pozbawione negatywnego zabarwienia występuje w opowiadaniu *Nocleg* (*Ночлег*, 1895), natomiast w wypowiedzi narratora *Czarnej mgły* słychać życzliwość oraz przyjacielskie nastawienie do Borisa:

> Черт возьми, он, как истый хохол, был, при всей своей кажущейся простоте, очень ловким и практичным малым. С быстрой сметкой и с добродушным лукавством. […] Скажу однако, что он был очень красив в эту пору: высокий, крепкий, с меланхолическими черными глазами и со смеющимся молодым, красным ртом под темными хохлацкими усами[27].

W opowiadaniach *Nocleg*, *W głuszy leśnej* i *Srebrny wilk* (*Серебряный волк*, 1901) prozaik wprowadza wyraz *москали* na określenie rosyjskiego wojska bez wyraźnych negatywnych konotacji. W pierwszym utworze ukraińscy chłopi patrzą na przemarsz wojsk, swoje niezadowolenie wyraża jedynie bohaterka, w której domu zakwaterowano na nocleg oficera, w pozostałych opowiadaniach pojawia się tylko informacja, że bohaterowie odbywali służbę wojskową w armii carskiej.

Nierówne traktowanie innych przejawia się ponadto w nieufności wobec obcych lub ich ignorowaniu, przy jednoczesnym dbaniu o pobratymców. Można to zaobserwować na przykładzie społeczności bałakławskich rybaków z cyklu szkiców *Lestrygonowie*, którzy na co dzień rywalizują, lecz w obliczu niebezpieczeństwa grożącego ich krajanom jednoczą się. Daje wówczas o sobie znać prastara więź łącząca tych ludzi, która sprawia, że wszyscy mieszkańcy osady, starzy i młodzi, kobiety i dzieci, całą noc czuwają na nadbrzeżu, palą ogień i z napięciem wypatrują zabłąkanego w morzu barkasu. Co ciekawe, ci sami ludzie z całkowitą obojętnością przyjmują wieść o zaginięciu rosyjskiej łodzi rybackiej. Narrator tak przedstawia ich reakcję:

> Пропал без вести один баркас из Фороса, на котором работала артель пришлых русопетов, восьмеро каких-то белобрысых Иванов, приехавших откуда-то, не то с Ильменя, не то с Волги, искать удачи на Черном море. В кофейнях никто о них не пожалел и не потревожился. Почмокали языком, посмеялись и сказали презрительно и просто: «Тц... тц... тц... конечно, дураки, разве можно в такую погоду? Известно – русские»[28].

---

[25] Idem, *Олеся*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 2, s. 317.

[26] Zob. А.И. Грищенко, *Принципы составления словаря экспрессивных этнонимов русского языка*, w: *Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты): Международная научно-практическая конференция 17–19 марта 2006 г.*, Москва 2006, s. 706–707, [online] <grishchenko.ru/files/principles.pdf>, dostęp: 21.06.2013.

[27] А.И. Куприн, *Черный туман*, s. 400–401.

[28] Idem, *Листригоны*, w: idem, *Собрание сочинений...*, t. 5, s. 298.

Z równie oziębłym i powściągliwym przyjęciem spotkają się złaknieni towarzystwa weseli włoscy marynarze, których okręt zawinął do zatoki w Bałakławie. Nieprzystępność i rezerwa krymskich rybaków wynikają po części z lokalnego patriotyzmu, po części z cechującej ich styl życia hermetyczności, która przejawia się w przywiązaniu do tradycji i wyznawanego systemu wartości, zawieraniu małżeństw w swoim kręgu oraz niebrataniu się z obcymi. Podobny sposób bycia charakteryzuje Tatarów z opowiadania *Na Krymie* oraz wyznawców judaizmu z utworu *Żydówka*.

Autor *Czarnej mgły* zwraca uwagę na świadome dążenie przedstawicieli mniejszości narodowych do zachowania za wszelką cenę tożsamości kulturowej, religijnej i etnicznej, czego oznaką jest między innymi trzymanie się w obcym środowisku razem jako grupa oraz podkreślanie własnej odrębności w języku i ubiorze. Zilustrowani w tym utworze Ukraińcy nie tylko nie ulegli procesowi asymilacji, lecz w niesprzyjających petersburskich warunkach stworzyli własną enklawę, miły chutor zagubiony pośród prosto poprowadzonych ulic stolicy, w którym często przebywał główny bohater opowiadania:

> Где-то на Васильевском Острове он отыскал своих земляков, «полтавских хлопцев», которые ходили в вышитых рубашках с ленточками вместо галстуков и в широчайших шароварах, засунутых в сапоги, курили люльки, причем демонстративно сплевывали на пол, через губу, говорили «эге ж» и «хиба» и презирали кацапов с их городской культурой. Я был раза два на их вечеринках. Там пили «горилку», но не здешнюю, а какую-то особенную, привезенную «видтыля», ели ломтями розовое свиное сало; ели толстые, огромные колбасы […]. Но также там и пели – пели чудесно, с необыкновенной грустью и стройностью[29].

Kuprin chętnie sięgał po małe formy prozatorskie, które nasycał realiami środowiskowymi i etnograficznymi, ukazując mentalność, obyczaje i problemy społeczne innych niż rosyjska narodowości. Autor *Olesi* podkreślał odrębność narodową, religijną i kulturową danej grupy etnicznej, ponieważ fascynowała go różnorodność rosyjskiego imperium, zmieniające się twarze, stroje, zachowania, krajobrazy oraz zapachy. Nie przeszkadzało mu to jednak ukazywać aktualnych problemów nękających Rosję carską na przełomie XIX i XX wieku.

Bibliografia

Materiały źródłowe

Nałkowska, Z. (1976). *Dzienniki (1909–1917)*. T. 2. Oprac., wstęp i komentarz H. Kirchner. Warszawa: Czytelnik.

Куприн, А.И. (1970–1973). *Собрание сочинений в девяти томах*. Москва: Художественная Литература.

Opracowania

Barański, Z. (1994). *Okruchy polskie w twórczości Aleksandra Kuprina*. Przegląd Rusycystyczny 1–2, s. 65–69.

Barański, Z. (2005). *Wątki żydowskie w twórczości Aleksandra Kuprina*. Midrasz 5(97), s. 16–19.

[29] Idem, *Черный туман*, s. 400–401.

Białokozowicz, B. (1971). *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*. Warszawa: Książka i Wiedza.
Bielniak, N. (2008). *Motywy żydowskie w twórczości Aleksandra Kuprina*. W: A. Ksenicz, P. Stasińska (red.). *Ze studiów nad literaturami i językami wschodniosłowiańskimi*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 47–57.
Błuszkowski, J. (2005). *Stereotypy a tożsamość narodowa*. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa".
Chudziak, M. *Być Czerkiesem*. [Online] <http://www.new.org.pl/2012-06-25,byc_czerkiesem.html>. Dostęp: 9.06.2013.
Cieślik, K., Smaga J. (1991). *Kultura Rosji przełomu stuleci (XIX–XX). Życie intelektualne, sztuka, literatura*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
Krzyżanowski, J.R. (1975). *Marzyciel i Wampir*. W: *Reymont. Z dziejów recepcji twórczość*i. Wybór tekstów i wstęp B. Kocówna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 168–176.
Musiał, Z., Wolniewicz, B. (2003). *Ksenofobia i wspólnota*. Kraków: Arcana.
Sielicki, F. (1996). *Pisarze rosyjscy początku XX wieku w Polsce międzywojennej*. Slavica Wratislaviensia 88.
Бунин, И. (1981). *Куприн*. В: И. Бинин. *Воспоминания*. Paris: LEV, s. 141–158.
Грищенко, А.И. (2006). *Принципы составления словаря экспрессивных этнонимов русского языка*. В: *Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры (лингвистический и лингвометодический аспекты): Международная научно-практическая конференция 17–19 марта 2006 г.* Москва. [Online] <grishchenko.ru/files/principles.pdf>. Dostęp: 21.06.2013.
Седых, А. *А.И. Куприн*. [Online] <http://www.a-port.us/gene/story/seduh.htm>. Dostęp: 17.12.2012.
Тэффи, Н. *Моя летопись*. [Online] <http://www.vek-serebra.ru/teffi/moia_letopis.htm>. Dostęp: 17.12.2012.

Strony internetowe
http://www.kaukaz.info/gruzja-uznala-ludobojstwo-czerkiesow.html, dostęp: 9.06.2013.
http://pl.wikipedia.org/wiki/Czarna_Sotnia, dostęp: 16.06.2013.
http://ru.wikipedia.org/wiki/%C0%F0%EC%FF%ED%E5, dostęp: 8.06.2013.
http://www.kaukaz.info/gruzja-uznala-ludobojstwo-czerkiesow.html, dostęp: 9.06.2013.

Summary

Russian Multiculturalism in Aleksander Kuprin's Work

Alexander Kuprin belongs to the group of social writers at turn of 19th century, who brought up aspects arising from contacts with different cultures, religions and languages on ethnically heterogeneous territory of the Russia. The author of The Duel eagerly used short prose forms, which he enriched with environmental and ethnographic reality, picturing mentality, customs and social problems, also religious and culture differences of other than Russian ethnic groups. In his work we can find portrayals of Crimean Tatars and Greeks, Poles, Polishchuks, Ukraininas, Circassians, Georgians, Armenians, and Jews.